

Psychometrické zisťovanie predstavy o Bohu v slovenských podmienkach

Marek Forgáč

ÚVOD – BOH AKO POJEM V TEOLÓGII A PSYCHOLÓGII

Skúmanie predstavy o Bohu je jednou z rozvíjajúcich sa tém v psychológii náboženstva. Predpokladom existencie predstavy o Bohu u ľudského jedinca je jeho aspoň minimálna náboženská viera v Nadprirodzenú Bytosť a následne aspoň minimálny vzťah k tejto Bytosti. Potom možno pojednávať o Bohu a viere v neho ako o objekte psychologického bádania. Psychológia náboženstva skúma psychologické konštanty náboženstva, a preto sa nezaoberá náboženskými pravdami (tie sú predmetom teológie), ale ľudskou realitou, v ktorej sa odohráva život viery.¹ Úlohou psychológie teda nie je napríklad dokazovať existenciu Nadprirodzeného Bytia. Psychológia náboženstva skúma, aké psychologické procesy sa odohrávajú v ľudskej realite, keď človek vieru nachádza, verí, svoju vieru prejavuje, odovzdáva, prípadne ju stráca. Vo všetkých týchto prípadoch ide o pozorovateľné správanie. Milanese a Aletti pripomínajú,² že v prípade psychológie náboženstva ide o definovanie náboženskosti (alebo religiozity), a nie náboženstva ako takého. Psychológia nemá adekvátne nástroje na to, aby vyjadrovala úsudky o ontologickej realite. Môže sa vyjadrovať k ľudskej realite natoľko, nakoľko táto realita vstupuje do sféry pozorovateľného správania. To ale neznamená, že jestvuje iba to, čo je pozorovateľné (v zmysle redukcionistickom a pozitivistickom). Psychológia môže akceptovať existenciu nadprirodzenej reality, ba dokonca ju môže považovať za základný princíp pohľadu na človeka. Vždy je to rozhodnutie konkrétneho bádateľa, teoretika či praktického odborníka, pre akú víziu sveta a človeka sa rozhodne. Nasledujúci pohľad bude postavený na kresťanskej vízii, v ktorej Najvyšším Bytím je je-

¹ Dietrich STOLLBERG, „Psicologia della religione,“ in *Dizionario di psicologia*, ed. Wilhelm Arnold, Hans Jurgen Eysenck a Richard Meili, Milano: San Paolo, 1996, s. 975–979.

² Giancarlo MILANESI – Mario ALETTI, *Psicologia della religione*, Torino: Elle Di Ci, 1973, s. 9–15.

den Boh, poznateľný a konkrétne sa zjavujúci a dávajúci človeku.³ Viera v tohto Boha sa realizuje v rámci konkrétneho spoločenstva.

Psychológia ponúka rôzne interpretácie existencie Boha. Niektoré teórie ho vidia ako vlastnú projekciu s negatívnym účinkom na život človeka (napríklad Freud) alebo psychologický konštrukt s pozitívnym dopadom na psychický život človeka (napríklad Jung). Iné teórie hovoria o univerzálnej duchovnosti, v ktorej je Boh stavaný do pozitívneho svetla, ale nemá konkrétnu podobu (napríklad v humanistickej psychológii). Vitz hovorí,⁴ že rôzni autori psychológie, predovšetkým humanistickej a existenciálnej psychológie, používajú koncepty, ktoré sú veľmi familiárne pre kresťanskú víziu sveta a človeka (napríklad láska, sebatranscendencia, sloboda, duchovnosť a pod.). Mnohé z týchto pojmov sú rovnaké ako v kresťanstve, avšak ich význam je odlišný. Podobne je to aj s pojmom Boh. Preto je dôležité správne rozlíšiť, čo pod pojmom Boh rozumie teológia (respektíve filozofia) a čo zasa psychológia.

Kresťanská filozofia, argumentujúc teóriou o bytí, vidí Boha ako bytosť absolútnu, svätú, najvyššiu, nadradenú svetu, osobnú, absolútne nutnú, bez príčiny, existujúcu samu od seba, a preto večnú a nekonečne dokonalú, ktorá všetko ostatné stvorila z ničoho.⁵ Kresťanská teológia čerpá argumenty okrem filozofie predovšetkým zo zjavenia a tradície a vidí Boha ako neobmedzeného žiadnou hranicou, celkom neporovnateľného, radikálne živého, absolútne jestvujúceho, budúceho a spoľahlivého. Jeho všemohúcnosť sa neprejavuje abstraktne, ale v jeho dejinnej komunikácii s ľuďmi sa prejavuje veľmi osobne. Vo svojej podstate je neviditeľný, avšak vo svojom sebadarovaní je spoznateľný ako láska.⁶

Z psychologického hľadiska Boh je pojem vyjadrujúci transcendentnú moc, ku ktorej sa obracia náboženstvo. Môže ísť o perzonifikáciu všeobecného princípu sveta, prapríčiny alebo základu bytia. V monoteizme (a teda aj v kresťanstve) existuje jediná, transcendentná, vševediaca

³ V slovenskom jazyku je slovo „Boh“ odvodené od staroslovienského „bogh“ (v poľštine zasa „bóg“). To má svoj koreň pravdepodobne v staroindickom „bhaga“, čo znamená „dávajúci“, „odovzdávajúci“ a čo je zasa pravdepodobne odvodené od „bhajati“, teda „dávať“.

⁴ Paul C. VITZ, *Psychology as Religion: The Cult of Self-Worship*, Grand Rapids (MI): Eerdmans, 2010, s. 155–158.

⁵ Karl RAHNER – Herbert VORGRIMMER, *Teologický slovník*, Praha: Zvon, 1996, s. 40–42.

⁶ Giuseppe BARBAGLIO – Giampiero BOF – Severino DIANICH, *Teologia*, Milano: San Paolo, 2002, s. 407–457; RAHNER – VORGRIMMER, *Teologický slovník*, s. 40–42.

a všemohúca bytosť, stvoriteľ a sudca, prípadne vykupiteľ sveta.⁷ Boh je chápaný ako najvyšší predmet viery. Je to osoba, v ktorú sa verí ako v bytosť s nadprirodzenými vlastnosťami a silami a ktorej prislúcha najvyššia dokonalosť, pravda, dobro, krása a láska. Jednoducho je to bytosť, v ktorú veriaci človek verí a uctieva ju v náboženskom kulte.⁸

Základným rozdielom medzi oboma postojmi je, že teológia ponúka koncept zjaveného Boha a psychológia zasa všeobecný koncept, pri ktorom rozhodnutie výberu necháva na subjekte (bytosť, v ktorú sa verí a ktorú veriaci človek uctieva v náboženskom kulte). V tomto ohľade je to správne a vtedy psychológia ponúka užitočné informácie pre teológiu, ktoré môžu pomôcť napríklad v pastoračnej starostlivosti.⁹ Práve vtedy je v psychológii vhodný pojem predstavy o Bohu, ktorý nehovorí o ontologickej podstate Boha, ale o mentálnej schéme, ktorú si človek vytvára o Bohu a o rôznych psychologických vplyvoch, ktoré na túto schému pôsobia, alebo javoch, ktoré s touto schémou súvisia.

Konfrontácia medzi psychológiou a náboženstvom sa stáva komplikovanejšou, keď sa psychológia vyjadruje k ontologickej podstate náboženstva a Boha. Psychológia sa tak môže stať kvázi-náboženstvom,¹⁰ a to najmä vtedy, keď pojmy Boh, spiritualita či sebatranscendencia majú svoj pôvod v samom človeku (teda nie sú definované nejakou náboženskou tradíciou). To môže byť zvýraznené hlavne pri prílišnom zdôrazňovaní pozitívneho charakteru človeka, pri absencii morálneho imperatívu pochádzajúceho z vyššieho bytia a pri univerzálnom chápaní religiozity, v ktorom Boh nie je konkrétny. Ak hovoríme o duchovnosti bez konkrétneho Boha, potom sa človek sám sebe stáva normou a princípom sebatranscendencie. Vitz,¹¹ keď komentuje tieto tendencie, hovorí o takzvanom existenciálnom narcizme, kedy človek môže byť duchovný, ale jeho duchovnosť nepochádza od konkrétneho Boha, ale z človeka samého.

Nasledujúce poznatky budú prezentované v tomto základnom rozlíšení medzi postojom psychológie a teológie. Pôjde o predstavenie ná-

⁷ Hana MAŘÍKOVÁ – Miloslav PETRUSEK – Alena VODÁČKOVÁ et al., *Velký sociologický slovník*, Praha: Karolinum, 1996, s. 138–139.

⁸ Ladislav KICZKO et al., *Slovník společenských věd*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladatelstvo, 1997, s. 33.

⁹ Tonino CANTELMÍ – Pasquale LASELVA – Silvestro PALUZZI, *Psicologia e teologia in dialogo: Aspetti tematici per la pastorale odierna*, Milano: San Paolo, 2004, s. 29–42.

¹⁰ Don S. BROWNING, *Religious Thought and the Modern Psychologies*, Minneapolis (MN): Fortress Press, 1987, s. 61–93.

¹¹ VITZ, *Psychology as Religion*, s. 151–162.

stroja, ktorý identifikuje psychologické charakteristiky náboženského života, konkrétne charakteristiky predstavy o Bohu, ale nebude sa vyjadrovať k teologickým pravdám. Zároveň bude zachovaný predpoklad konkrétneho zjaveného Boha v kresťanskej tradícii. Zisťovanie charakteristík osobnej predstavy o Bohu je zaujímavým prienikom medzi teológiou a psychológiou, pri ktorom však bádateľ musí jasne rozlišovať. Môžeme hovoriť o psychologických charakteristikách predstavy o Bohu, no nemožno ich úplne stotožňovať s teologickými pojmami. Taktiež zisťovanie psychologickej predstavy o Bohu nemožno chápať iba ako číru psychologickú schému na spôsob akejsi projekcie. Psychologické skúmanie predstavy o Bohu nespochybňuje realitu Boha ako objektu poznania človeka a možnosti vytvorenia osobného vzťahu k nemu.

1. MERANIE PSYCHOLOGICKÝCH CHARAKTERISTÍK PREDSTAVY O BOHU

Identifikovanie psychologických charakteristík predstavy o Bohu je komplexnou záležitosťou a v nedávnej minulosti boli vyvinuté rôzne nástroje na jej skúmanie. Metodiky na meranie psychologických vlastností predstavy o Bohu uvádzajú Hill a Hood v príručke *Measures of Religiosity* pod názvom *Miery konceptu Boha*.¹² Patria tu napríklad techniky na spôsob sémantického diferenciálu. Charakterizovanie Boha adjektívami (*Adjective Ratings of God*) vyvinul Gorsuch¹³ a snaží sa v ňom zachytiť koncept Boha pomocou antropologických a lingvistických charakteristík. Škály milujúceho a kontrolujúceho Boha (*Loving and Controlling God Scales*) zostavili Benson a Spilka¹⁴ a už názov vyjadruje dve dimenzie, ktoré táto metodika zaznamenáva. Meranie sa uskutočňuje pomocou desiatich párov adjektív.

Inou skupinou sú metodiky založené na psychoanalytických predpokladoch. Metodika *Koncepty Boha a obrazy rodičov* (*Concepts of God and Parental Images*) bola vytvorená Vergotom a ďalšími¹⁵ a dáva do súvisu symbolický obraz matky, otca a Boha. Dotazníky o Bohu a rodine (*God/*

¹² Peter C. HILL – Ralph W. HOOD, *Measures of Religiosity*, Birmingham (AL): Religious Education Press, 1999, s. 387–416.

¹³ Tamtiež, s. 387–390.

¹⁴ Tamtiež, s. 406–408.

¹⁵ Tamtiež, s. 390–393.

Family Questionnaires) vyvinula Rizzuto.¹⁶ Podobne aj tieto sú postavené na ideách psychoanalýzy a snažia sa odhaliť internalizované obrazy jednotlivca o sebe, druhých a o Bohu formou dopĺňania nedokončených viet.

Z neverbálnych metód možno spomenúť Neverbálne miery konceptu Boha (*Nonverbal Measures of God-Concept*), ktoré zostavil kolektív autorov pod vedením Basseta.¹⁷ Princíp spočíva vo vytváraní vlastných kresieb na dané témy, pričom do úvahy sa berie dosiahnutý stupeň kognitívneho vývinu. Netradičný postup zvolili Chara a Gillet,¹⁸ ktorí vytvorili metodiku na identifikovanie predstavy o Bohu v závislosti od piatich zmyslových modalít (napríklad chuť Boha, vôňa Boha a pod.). Z ďalších neverbálnych techník ešte možno spomenúť kreslenie obrazu Boha (Rizzuto),¹⁹ psychodráma (Frielingsdorf)²⁰ alebo projektívne fotografie.²¹ Pochopiteľne, pri týchto technikách sa môžu vyskytnúť ťažkosti s objektívnym zhodnotením výsledkov.

Vráťme sa však ešte ku klasickým dotazníkovým metódam. Tie sú pomerne jednoduché na administrovanie ako aj hodnotenie, hoci svojou štruktúrovanosťou limitujú zachytenie skutočnej predstavy o Bohu. Spomeňme tu napríklad Škálu blízkosti k Bohu (*Nearness to God Scale*) od Gorsucha a Smitha²² založenú na vyjadrovaní súhlasu alebo nesúhlasu s výrokom v položke alebo dotazníky vytvorené Petersenom²³ zachytávajúce predstavy, pocity a vzťahy k Bohu: Dotazník predstáv o Bohu, Dotazník vzťahu k Bohu a Dotazník citov voči Bohu. Tieto sú najčastejšie používané vo výskumoch obrazu Boha na Slovensku, hoci v slovenskom preklade obsahujú termíny málo používané v našej kultúre (napríklad „Boh ako duša Univerza“). K dotazníkovým metódam patria aj Škály

¹⁶ Ana-Maria RIZZUTO, *The Birth of the Living God: A Psychoanalytic Study*, Chicago: The University Press of Chicago, 1979, s. 213–219.

¹⁷ HILL – HOOD, *Measures of Religiosity*, s. 409–416.

¹⁸ Paul J. CHARA – Jill N. GILLET, „Sensory Images of God: Divine Synesthesia?“ *Journal of Psychology and Christianity* 23 (2004): 234–248.

¹⁹ RIZZUTO, *The Birth of the Living God*, s. 87–91.

²⁰ Karl FRIELINGSDORF, *Falešné predstavy o Bohu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2010, s. 60–72.

²¹ Bernard SPILKA et al., *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, New York: The Guilford Press, 2003, s. 86–90.

²² HILL – HOOD, *Measures of Religiosity*, s. 408–409.

²³ Kay PETERSEN, *Persönliche Gottesvorstellungen*, Ammersbek bei Hamburg: Verlag an der Lotynek, 1993.

predstavy o Bohu (*God Image Scales*) od Lawrencea.²⁴ Tento dotazník zatiaľ nebol používaný v slovenskom prostredí a nebola vytvorená jeho adaptácia na slovenské podmienky. Keďže cieľom autora dotazníka bolo zamerať sa na zisťovanie skôr zážitkového než racionálneho vnímania Boha, vytvorenie slovenskej adaptácie môže byť prínosom pre výskum v psychológii náboženstva v našich podmienkach.

2. ŠKÁLY PREDSTAVY O BOHU – CHARAKTERISTIKA

Dotazník Škály predstavy o Bohu (*God Image Scales*) je skrátenou verziou Inventáru predstavy o Bohu (*God Image Inventory*). Inventár predstavy o Bohu vytvoril v roku 1991 Richard T. Lawrence a uverejnil v roku 1997 v *Journal of Psychology and Theology*. Má 156 položiek a meria 8 rôznych škál obrazu o Bohu. Bol vyvinutý pre klinickú a pastoračnú potrebu, kedy sa predpokladá používanie pri jednom participantovi. Pre výskumné potreby bola vypracovaná jeho redukovaná verzia s názvom Škály predstavy o Bohu (*God Image Scales*). Táto má 72 položiek a meria 6 škál (alebo existuje ešte jednoduchšia forma, ktorá má len 36 položiek a meria 3 škály).

2.1 Teoretické predpoklady

Škály predstavy o Bohu spájajú dve psychologické teórie, ktoré vnímajú náboženskú skúsenosť prostredníctvom interpersonálnych vzťahov ľudského bytia a ktoré – ako sa zdá – sú často používané vo vedeckých výskumoch v súčasnosti. Ide o teóriu vzťahovej väzby aplikovanú na náboženstvo a teóriu objektových vzťahov aplikovanú na náboženstvo.

Teória vzťahovej väzby sa zameriava na identifikovanie a zisťovanie rôznych typov emotívnej väzby pripútania k tým osobám, ktorým človek dôveruje.²⁵ Teória vzťahovej väzby bola pomerne často aplikovaná

²⁴ Richard T. LAWRENCE, „Measuring the Image of God: The God Image Inventory and the God Image Scales,“ *Journal of Psychology and Theology* 2 (1997): 214–226.

²⁵ John BOWLBY, *Attachment and Loss*, sv. 1, *Attachment*, New York: Basic Books, 1983, s. 198.

vo výskume náboženskej skúsenosti a ako to ukázali početné teoretické štúdie aj empirické výskumy, ponúkla nové pohľady v psychológii náboženstva.²⁶ Autori často vidia analógiu medzi typom vzťahovej väzby vo vzťahu človek–človek a typom vzťahovej väzby vo vzťahu človek–Boh. Teória objektových vzťahov zasa predstavuje takzvanú interpretačnú tradíciu, ktorá sa zameriava na štúdium prirodzenosti a pôvodu interných podvedomých štruktúr, vytvorených na základe interpersonálnych skúseností. Táto teória považuje prítomné vzťahy za reaktiváciu minulých internalizovaných vzťahov.²⁷ Aj v tomto prípade vzťah k Bohu ako jednému z internalizovaných objektov môže byť predmetom skúmania. Rizzuto ako predstaviteľka teórie objektových vzťahov hovorí o „emotívnom“ obraze o Bohu, ktorý si človek vytvára najmä počas detstva a modifikuje ho v dospelosti.²⁸ Podľa nej proces formácie individuálnej privátnej predstavy o Bohu počas detstva a tiež jej modifikácie a jej používanie počas zvyšku života sú podstatne podmienené osobnými medziľudskými vzťahmi.

Škály predstavy o Bohu sú postavené na základe rozlíšenia medzi konceptom o Bohu a obrazom o Bohu, ktoré predstavila A.-M. Rizzuto.²⁹ Koncept o Bohu je intelektuálnou (mentálnou, slovníkovou) definíciou Boha, kým obraz o Bohu je vnútorným psychologickým modelom osoby, pod ktorou si človek predstavuje Boha. V druhom prípade ide o identifikovanie pamäťových stôp a procesov pochádzajúcich z rôznych zdrojov, ktoré človek spája s predstavou o Bohu. Preto korene takejto predstavy nie sú konceptuálne, intelektuálne, ale skôr skúsenostné, zážitkové. Táto predstava sa však líši od iných predstáv. Predovšetkým

²⁶ Lee A. KIRKPATRICK, „An Attachment Theory Approach to the Psychology of Religion,” *International Journal for the Psychology of Religion* 2 (1992): 2–28; Lee A. KIRKPATRICK – Phillip R. SHAVER, „Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion,” *Journal for the Scientific Study of Religion* 29 (1990): 315–334; Lee A. KIRKPATRICK, „Evolutionary Psychology: An Emerging New Foundation for the Psychology of Religion,” in *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, ed. Raymond F. Paloutzian a Crystal L. Park, New York: The Guilford Press, 2005, s. 101–122; Pehr GRANQVIST – Jane R. DICKIE, „Attachment and Spiritual Development in Childhood and Adolescence,” in *The Handbook of Spiritual Development in Childhood and Adolescence*, ed. Eugene C. Roehlkepartain, Pamela E. King, Linda Wagener a Peter L. Benson, London: Sage Publications, 2006, s. 197–210.

²⁷ Michael ST. CLAIR, *Human Relationships and the Experience of God: Object Relations and Religion*, Eugene (OR): Wipf and Stock Publishers, 2004, s. 7–18.

²⁸ RIZZUTO, *The Birth of the Living God*, s. 177–211.

²⁹ Tamtiež, s. 47–49.

predstava o Bohu nie je založená na priamej skúsenosti Boha, ale v čase, keď si dieťa začína tvoriť pojem Boh, začne k nemu pripájať rôzne skúsenosti a zážitky významných medziľudských vzťahov. Okrem toho práve preto, že tu nejde o priamu skúsenosť, predstava o Bohu môže byť ľahko prispôbovaná a adaptovaná podľa potrieb ľudského jedinca.

Z týchto dôvodov – ako pripomína autor dotazníka – pri používaní psychometrického nástroja Škály predstavy o Bohu má byť položený dôraz skôr na osobnú skúsenosť a osobné pocity subjektu voči Bohu, než na zisťovanie ľahko dostupných informácií o naučenej predstave o Bohu. Taktiež sa má klásť dôraz na zohľadnenie vzťahu, ktorý subjekt má k svojmu obrazu o Bohu. Tieto usmernenia sú dôležité kvôli tomu, aby používaním tohto diagnostického nástroja nakoniec nedošlo k tomu, že sa identifikuje nejaký obraz o Bohu, ktorý bude nápadne pripomínať „katechizmové“ poučky.

2.2 Štruktúra dotazníka

Lawrence hovorí o troch základných témach obrazu o Bohu, z ktorých sa potom odvíjajú jednotlivé škály skúmania, ako je to znázornené v Tabuľke 1. Prvou témou je *Spolupatričnosť* (*Belonging*). Na jej základe Lawrence rozlišuje dve dimenzie, a to konkrétne *Prítomnosť* (*Presence*) a *Výzva* (*Challenge*). Prítomnosť sa zisťuje otázkami typu „Je tu Boh pre mňa?“, ktoré majú evokovať pocity zážitkov z detstva, keď sa dieťa pýta „Patrím niekomu? Je tu mama?“ Tieto pocity sú väčšinou základným konštrukčným prvkom pre vytvorenie obrazu o Bohu. Antagonisticky postavená škála Výzva (*Challenge*) zasa zisťuje záležitosť separácie a individuácie, to znamená, či prítomnosť Boha pre subjekt znamená len prítomnosť, alebo či táto prítomnosť má podporovať aj pohyb smerom k interakcii s okolitým svetom: „Chce Boh, aby som rástol, dozrieval?“ Dimenzia prítomnosti a výzvy úzko korešpondujú s teóriou vzťahovej väzby aplikovanou na náboženskú skúsenosť, kde Boh figuruje ako bezpečný prístav (prítomnosť) v čase nebezpečenstva a bezpečná základňa (výzva) pre otvorenie sa svetu.³⁰

³⁰ KIRKPATRICK, „An Attachment Theory Approach,“ s. 2–28.

Škály obrazu o Bohu (<i>God Image Scales</i>) – štruktúra		
Téma:	Škála:	Príklad položky:
SPOLUPATRIČNOSŤ (<i>Belonging</i>)	Prítomnosť (<i>Presence</i>) – 12 položiek	Je tu Boh pre mňa?
	Výzva (<i>Challenge</i>) – 12 položiek	Chce Boh, aby som rástol, dozrieval?
DOBROTA (<i>Goodness</i>)	Prijatie (<i>Acceptance</i>) – 12 položiek	Som dosť dobrý na to, aby ma Boh mal rád?
	Benevolentnosť (<i>Benevolence</i>) – 12 položiek	Patrí Boh medzi tých, ktorí by ma mali radi?
MOC (<i>Control</i>)	Ovplyvňovanie (<i>Influence</i>) – 12 položiek	Nakoľko môžem ovplyvňovať Boha?
	Prozreteľnosť (<i>Providence</i>) – 12 položiek	Nakoľko ma Boh vedie?

Tabuľka 1: Štruktúra Škál predstavy o Bohu (Lawrence, 1997).

Druhou témou je *Dobrota* (*Goodness*) a vyjadruje, nakoľko je subjekt vo vzťahu k Bohu dokonalý, z čoho potom vyplývajú pocity hodnosti alebo nehodnosti. Na jednom póle tejto témy stojí škála s názvom *Prijatie* (*Acceptance*) a zisťuje sa otázkami typu „Som dosť dobrý na to, aby ma Boh mal rád?“ Ťažisko dobroty tu stojí na samom subjekte, čiže človeku. Opačnou škálou, v ktorej ťažisko dobroty leží v samom objekte, teda v Bohu, je *Benevolentnosť* (*Benevolence*) a zisťuje sa spôsobom „Patrí Boh medzi tých, ktorí by ma mali radi?“ Ako uvádza Lawrence, v prípade škály Benevolentnosti je najväčšie nebezpečenstvo, že subjekt sklzne do identifikovania katechizmového konceptu Boha a bude automaticky uvažovať, že Boh má samozrejme všetkých ľudí rád.³¹

Nakoniec dotazník zisťuje tretiu tému s názvom *Moc* (*Control*), ktorej cieľom je zachytiť záležitosti pocitu vplyvu a ovládania medzi subjektom a objektom. Preto prvou dimenziou je *Ovplyvňovanie* (*Influence*) zo strany subjektu (človeka) zisťované prostredníctvom položiek typu „Nakoľko môžem ovplyvňovať Boha?“ a opačnou dimenziou zasa *Prozreteľnosť* (*Providence*), teda vplyv Boha na život človeka. Táto sa zisťuje položkami typu „Nakoľko ma Boh vedie?“ Z teologického hľadiska môže byť téma moci (a hneď aj slobody) ponímaná takto diametrálne problematická, pretože sloboda Boha a sloboda človeka sú odlišné teologické pojmy. V tomto prípade však nejde o zisťovanie teologických vlastností,

³¹ LAWRENCE, „Measuring the Image of God,“ s. 214–226.

ale psychologických charakteristík založených na subjektívnej predstave jednotlivca.

K trom spomínaným témam sa v prípade obšírnejšieho dotazníka pripájajú ešte dve ďalšie dimenzie, a to *Viera (Faith)* vyjadrená otázkou „Verím, že moja predstava o Bohu korešponduje s Bohom, ktorý skutočne existuje?“ a *Dôležitosť (Salience)* zisťovaná otázkou „Nakoľko je pre mňa dôležitý vzťah k tomuto Bohu?“.

Všetky položky sú respondentmi hodnotené na štvorstupňovej Likertovej škále (úplne nesúhlasím, nesúhlasím, súhlasím, úplne súhlasím). Podľa toho, či je položka pozitívna alebo negatívna (reverzná), sú jej priradované číselné hodnoty od 1 do 4. Číselná hodnota každej zo šiestich škál je potom vyrátaná aritmetickým priemerom všetkých 12 položiek.

3. POSTUP ADAPTÁCIE NA SLOVENSKÉ PODMIENKY

Adaptácia škál predstavy o Bohu bola vytvorená v troch krokoch: vyhotovenie slovenského prekladu, analýza jednotlivých položiek a analýza reliability jednotlivých škál. Tieto tri kroky prebiehali súbežne, nakoľko analýza položiek a analýza reliability potvrdzovali správnosť slovenského prekladu, alebo naopak určovali jeho ďalšie modifikovanie.

Spomínaný dotazník teda obsahuje 72 položiek, každá zo šiestich škál je zisťovaná 12 položkami. Po osobnom dovolení autora psychometrického nástroja bol preklad do slovenčiny uskutočnený štyrmi nezávislými odborníkmi. Jednotlivé preklady potom boli porovnávané a ohodnotené na základe dvoch kritérií: kritéria zrozumiteľnosti a kritéria škály. Kritérium zrozumiteľnosti bolo aplikované čítaním prekladu položiek nezainteresovanými osobami, ktoré posudzovali, nakoľko prirodzene im znela veta. Kritérium škály bolo aplikované odborníkmi, ktorí posudzovali, nakoľko preklad položiek dokáže merať dimenziu, ktorú má vyjadrovať. Takto boli vyselektované najvhodnejšie slovenské verzie položiek. Výsledný preklad bol použitý v troch za sebou nasledujúcich nezávislých výskumoch. V každom z nich bola vykonaná položková analýza a analýza reliability jednotlivých škál a pomocou štatistických

ukazovateľov (priemer,³² štandardná odchýlka,³³ Cronbachova alfa³⁴) bol preklad položiek upravovaný.

V prvom výskume³⁵ hodnoty Cronbachovej alfy naznačovali dobrú reliabilitu jednotlivých škál (od 0,733 po 0,919), avšak ukázalo sa, že mnohé položky boli väčšinou zúčastnených zodpovedané dosť jednostranne. Podľa ďalších zisťovaných indikátorov (napríklad frekvencia účasti na bohoslužbách a pod.) bolo zrejme, že išlo o skupinu, ktorá mala prevažne pozitívny postoj k viere v Boha. Väčšina účastníkov skórovala na jednej strane Likertovej škály (o čom svedčili aj hodnoty priemeru a štandardnej odchýlky), a teda položka mala malú vypovedaciu hodnotu. Taktiež to mohlo byť zapríčinené pomerne malým počtom zúčastnených (N = 51), ale hlavne tým, že dotazník vznikol v inom kultúrnom prostredí, a preto preklad položiek do slovenčiny nezabezpečuje ekvivalentnú verziu testu.³⁶ Napríklad položku „Boh pre mňa nikdy nie je výzvou“ (položka č. 10) môžeme dosť odlišne chápať v kontexte americkej kultúry a slovenskej kultúry (slovo „challenge“ nemá skutočný ekvivalent v slovenčine). Niektoré položky v jednej škále boli pre účastníkov výskumu nápadne podobné, niektoré sa im zasa zdali veľmi samozrejme až triviálne (napríklad položka č. 29: „Boh sa teší z mojich úspechov“). Zdá sa, že pôvodná anglická verzia obsahovala vyjadrenia dosť kategorického charakteru (čo je príznačné pre americkú kultúru). Dá sa predpokladať, že slovenský preklad niektorých položiek tým pádom evokoval jednostranné odpovede, teda osoby mali tendenciu odpovedať skôr konštantne. Na základe týchto výsledkov bola potom vykonaná zmena intenzity jednotlivých výrokov tým, že boli zmenené slová vyjadrujúce silu výroku.³⁷ V niektorých prípadoch boli celé položky preformulované.

³² Ideálny priemer každej položky sa v tomto prípade približuje z jednej alebo druhej strany hodnote 2,5.

³³ Väčšia štandardná odchýlka znamená lepší rozptyl odpovedí.

³⁴ Vyššia hodnota Cronbachovej alfy celej škály znamená lepšiu reliabilitu. Ak sa pri vynechaní položky zvýši hodnota Cronbachovej alfy celej škály, tak položka neprispieva k reliabilite a treba ju vynechať alebo nahradiť.

³⁵ Vzorku prvého výskumu tvorilo 51 účastníkov, z toho 21 mužov a 30 žien. Išlo o vysokoškolských študentov humanitného zamerania, u ktorých priemerný vek bol 22,1 rokov.

³⁶ Peter HALAMA, *Princípy psychologickéj diagnostiky*, Trnava: Typi universitatis Tyrnaviensis, 2005, s. 175–177.

³⁷ Tamtiež, s. 132–137.

Druhý výskum³⁸ bol realizovaný už so zmenenými položkami. Skúmané parametre pri položkovej analýze a analýze reliability v niektorých prípadoch vykazovali značné rozdiely od prvého výskumu. Distribúcia odpovedí bola pri mnohých položkách rozmanitejšia, avšak znížila sa reliability škál (hodnoty Cronbachovej alfy od 0,373 do 0,845). Ukázalo sa, že „zjemňovanie“ intenzity výrokov v niektorých prípadoch spôsobilo zníženie celkovej reliability škály, a preto bolo treba hľadať kompromisné riešenie alebo pri niektorých položkách bolo nevyhnutné vrátiť sa k prvému prekladu. Znovu upravený slovenský preklad bol podrobený tretiemu výskumu³⁹ a ten priniesol akceptovateľné výsledky.

Tabuľka 2 ponúka príklad modifikovania slovenského prekladu v troch nezávislých po sebe nasledujúcich výskumoch. V tomto prípade ide o položku č. 27: „God takes pleasure in my achievements.“ Ako je vidieť, prvý preklad je síce doslovným prekladom, avšak takmer u všetkých zúčastnených dával jednoznačnú odpoveď (priemer 3,49). Druhý preklad už priniesol väčší rozptyl v skórovaní, avšak celková reliability škály sa zmenšila. Zdá sa, že tento preklad bol nepresným vyjadrením škály Výzva. Až tretí preklad položky poskytol rovnováhu medzi priemernou hodnotou, rozptylom a spoľahlivosťou merania škály.

Škála Výzva (Challenge)					
Položka č. 27: God takes pleasure in my achievements.					
	Použitý preklad položky:	Priemerná hodnota	Štandardná odchýlka	Cronbach. alfa škály	Cronbach. alfa, ak je položka vynechaná
Výskum 1	Boh sa teší z mojich úspechov.	3,49	0,674	0,778	0,766
Výskum 2	Boh je rád, keď sa rozhodujem pre náročnejšie riešenia.	2,62	0,729	0,556	0,475
Výskum 3	Boh je rád, keď sa rozhodujem pre náročné úlohy.	2,85	0,645	0,655	0,640

Tabuľka 2: Príklad modifikovania slovenského prekladu v troch nezávislých po sebe nasledujúcich výskumoch (položka č. 27).

³⁸ Druhý výskum bol vykonaný na vzorke 110 osôb, z toho 15 mužov a 95 žien. Znova išlo o vysokoškolských študentov humanitného zamerania, tentoraz aj externých študentov s priemerným vekom 36,46 rokov.

³⁹ Výsledky tretieho výskumu boli získané na vzorke 344 respondentov, znova vysokoškolských študentov, avšak rôznych odborov. Mužov bolo 112, žien 233. Priemerný vek študentov bol 21,84 rokov. Hodnoty Cronbachovej alfy boli od 0,655 do 0,912.

Tabuľka 3 prináša iný príklad, konkrétne položku č. 2 (reverznú): „I imagine God to be rather formal, almost standoffish.“ Podobne aj v tomto prípade prvý preklad priniesol veľmi podobné odpovede (priemer 3,45 a štandardná odchýlka 0,730). Cronbachova alfa celej škály bola pomerne vysoká (0,821). Druhý preklad mal byť zjemnením pôvodného tvrdenia, čo prinieslo lepšiu priemernú hodnotu (2,25) a rozmanitosť odpovedí (štandardná odchýlka 0,771), avšak nízku Cronbachovu alfu (0,564). Zároveň sa však zistilo, že po odobratí položky sa Cronbachova alfa škály zvýši, takže táto položka neprispievala k reliabilite škály, ba naopak, znižovala ju. Preto bola nakoniec zvolená tretia verzia, ktorá sa podobala na pôvodný preklad s malou zmenou. Hoci priemerná hodnota nebola ideálna, predsa táto položka prispievala k reliabilite škály.

Škála Benevolentnosť (Benevolence)					
Položka č. 2 (reverzná): I imagine God to be rather formal, almost standoffish.					
	Použitý preklad položky:	Priemerná hodnota	Štandardná odchýlka	Cronbach. alfa škály	Cronbach. alfa, ak je položka vynechaná
Výskum 1	Boha si predstavujem ako dosť formálneho, takmer chladného.	3,45	0,730	0,821	0,821
Výskum 2	Boh vo svojom vzťahu ku mne má svoje zásady, ktoré nezmení.	2,25	0,771	0,564	0,602
Výskum 3	Boha si predstavujem ako dosť formálneho, skôr oficiálneho.	3,26	0,657	0,640	0,630

Tabuľka 3: Príklad modifikovania slovenského prekladu v troch nezávislých po sebe nasledujúcich výskumoch (položka č. 2).

Takýmto spôsobom boli vyhodnocované všetky položky (72) každej škály pri každom z troch výskumov. Štatistické parametre jednotlivých škál (priemerná hodnota škály, štandardná odchýlka škály a Cronbachova alfa škály) získané zo všetkých troch výskumov, ako aj hodnoty pôvodnej verzie sú porovnané v Tabuľke 4 v prílohe.

4. POTVRDENIE PREDPOKLADU ŠIESTICH DIMENZÍ PREDSTAVY O BOHU

Autor meracieho nástroja postavil svoj predpoklad na existencii šiestich faktorov, ktoré sútia položky v teste (Prítomnosť, Výzva, Prijatie, Benevolentnosť, Ovpływňovanie, Prozreteľnosť). Tieto sú odvodené od

troch dimenzií alebo tém: Spolupatričnosť, Dobrota a Moc. Pri vytvorení slovenskej adaptácie bolo dôležité zistiť, či táto vnútorná štruktúra ostala zachovaná. To sa uskutočňuje prostredníctvom faktorovej analýzy. Keďže v tomto prípade na základe pôvodného testu máme predpoklad o štruktúre a výskyte faktorov, bolo nutné tento predpoklad potvrdiť, a preto na zisťovanie faktorovej validity testu bola použitá konfirmatórna faktorová analýza.⁴⁰ V našom prípade pôjde nielen o testovanie vhodnosti predpokladaného modelu, ale aj o porovnanie viacerých alternatívnych modelov. Preto boli vytvorené štyri hypotetické modely, ktoré následne boli predmetom konfirmatórnej faktorovej analýzy:

Model 1: Tento model bude najjednoduchší a bude predpokladať, že všetky položky sú ovplyvňované len jednou latentnou premennou (jednofaktorová štruktúra). Ide o teoretický predpoklad, kedy za určitých okolností môžeme usudzovať, že respondent bude na všetky položky reagovať podobne, lebo bude ovplyvnený všeobecným postojom, napríklad pozitívnym alebo negatívnym postojom k náboženstvu, pozitívnou alebo negatívnou skúsenosťou s náboženskou inštitúciou alebo osobami, ktoré mu sprostredkovali náboženskú vieru a pod. Predpokladáme, že tento postoj bude ovplyvňovať všetky charakteristiky predstavy o Bohu v približne rovnakej miere.

Model 2: Tento model sa opiera o teoretické predpoklady, od ktorých bola štruktúra dotazníka odvodená. Model predpokladá, že jednotlivé položky sú ovplyvňované len tromi latentnými premennými. Ide o tri témy, ktoré Lawrence použil na odvodenie šiestich meraných škál: Spolupatričnosť, Dobrota a Moc (teda ide o trojdimenzionálny model predstavy o Bohu).

Model 3: V tomto prípade bola konfirmatórna faktorová analýza zisťovaná validita modelu, ktorý použil sám autor, to znamená šesť faktorov, ktoré môžu vzájomne do istej miery korelovať. Ide o faktory, ktoré predstavujú jednotlivé škály: Prítomnosť, Výzva, Prijatie, Benevolentnosť, Ovplyvňovanie a Prozreteľnosť.

Model 4: Posledný model je obmenou predchádzajúceho a bude predstavovať uvedených šesť faktorov, avšak nezávislých, teda bez vzájom-

⁴⁰ Cieľom bolo identifikovať, či spoločná latentná premenná pre položky jednotlivých škál predstavuje adekvátny popis získaných dát. Na zistenie vzájomného vzťahu týchto premenných bola použitá konfirmatórna faktorová analýza, ktorá testuje konkrétne štrukturálne hypotézy o povahe vzťahov medzi premennými určitého modelu. Tomáš URBÁNEK, *Strukturální modelování v psychologii*, Brno: Psychologický ústav AV ČR v Naladatelství Pavel Křepela, 2000, s. 53–54.

nej korelácie. Takže ide o šesť od seba nezávislých latentných premených prejavujúcich sa v šiestich nezávislých škálach predstavy o Bohu.

Uvedené modely boli testované a odhadované na vzorke 270 respondentov.⁴¹ Výsledky ukázali, že za najlepší možno považovať Model 3 (6-dimenzionálny model predstavy o Bohu so vzájomne korelujúcimi faktormi). Ide o model, ktorý navrhol samotný autor Richard Lawrence, a teda možno konštatovať, že vnútorná štruktúra tohto meracieho nástroja aj po vytvorení jeho slovenskej adaptácie ostala zachovaná.⁴² Čo sa však ukázalo rozdielne v slovenskej verzii, boli hodnoty vzájomných korelácií medzi jednotlivými faktormi. V pôvodnej verzii boli zaznamenané pomerne vysoké korelácie, slovenská adaptácia vykazuje o niečo nižšie hodnoty (Tabuľka 5 v prílohe). V tomto prípade to možno považovať za výhodu slovenského prekladu.

5. ZHODNOTENIE Z POHĽADU PSYCHOLÓGIE

Empirické výskumy týkajúce sa skúmania predstavy o Bohu v súvislosti so vzťahovou väzbou sa v psychológii náboženstva rozvíjajú už niekoľko desiatok rokov. Často sa do popredia dostávala myšlienka vzťahu medzi obrazom Boha a obrazom rodičov alebo iných signifikantných postáv. Zároveň sa však empiricky skúmala hypotéza, že obraz o Bohu súvisí s obrazom o sebe samom. Ide o myšlienku, ktorú načrtnol Bowlby, keď tvrdil, že modely väzbových osôb a modely seba bývajú komplementárne.⁴³ V prípade Škál predstavy o Bohu ide práve

⁴¹ Išlo o vzorku použitú v tretej fáze výskumu, avšak zredukovanej o tie prípady, v ktorých sa vyskytovali niektoré chýbajúce odpovede respondentov. Výsledkom bola vzorka 270 respondentov, ktorú tvorili študenti vysokých škôl rôznych odborov vo veku od 17 do 35 rokov (priemerný vek: 21,8). Z toho bolo 183 žien a 87 mužov.

⁴² Testovanie prebehlo na základe kovariačnej matice štatistickým programom LISREL 8.80. Platnosť (validizácia) modelov bola potom overovaná z hľadiska zhody modelu s dátami prostredníctvom nasledujúcich indexov (hodnoty sú uvedené v poradí pre jednotlivé modely M1 až M4): Chí-kvadrát (stupne voľnosti): 7482,25** (2484); 6474,21** (2481); 6225,06** (2469); 7128,06** (2484); RMSEA: 0,086**; 0,077**; 0,075**; 0,083**; CFI: 0,88; 0,89; 0,90; 0,86; M-AIC: 7770,25; 6768,21; 6543,21; 7416,06. RMSEA, M-AIC a chí-kvadrát majú pre Model 3 najnižšiu hodnotu. Komparatívny index zhody CFI je na hodnote 0,90, čo je najvyššou spomedzi všetkých a zároveň na hranici, kedy možno model považovať za dobrý (URBÁNEK, *Strukturální modelování v psychologii*, s. 119–128).

⁴³ BOWLBY, *Attachment*, s. 230–235.

o tento predpoklad. Lawrence sa pri tvorbe dotazníka opieral o tvrdenia, že do osobnej predstavy o Bohu sa premieta predstava o rodičoch, avšak často dochádza k jej transformácii a zakomponovaniu ďalších prvkov súvisiacich s obrazom o sebe.⁴⁴ Lawrence tiež cituje autorov, ktorí na identifikovanie tejto predstavy používali predovšetkým projektívne diagnostické nástroje (Rizzuto, McDargh). Podľa neho však používanie projektívnych nástrojov v empirickom výskume má svoje obmedzenia (časová náročnosť, ťažkosť skórovania, problémy vnútornej reliability). Dokonca aj pri jednotlivej prípadovej štúdii je takýto nástroj limitovaný skúsenosťou a zručnosťou odborníka, ktorý výsledky interpretuje. Preto hľadal priestor pre vytvorenie objektívneho psychometrického nástroja, ktorý by bol schopný zachytiť charakteristiky predstavy o Bohu skúmaného subjektu takým spôsobom, aby zohľadňovali vzťah medzi predstavou o Bohu a predstavou o sebe samom a zároveň by neevokovali racionálny koncept o Bohu nachádzajúci sa skôr v intelektuálnej rovine.

Slovenská adaptácia Škál predstavy o Bohu chce zohľadniť teoretické predpoklady, na ktorých je táto metodika postavená. Všetkých šesť dimenzií je zachovaných podľa originálu. Dôsledný preklad však ešte nezaručuje rovnaké psychometrické vlastnosti dotazníka, keďže koeficienty získané v inom jazykovom prostredí nemajú takú vypovedaciu hodnotu v preloženej verzii ako v pôvodnej. Preto preklad jednotlivých položiek bol vyhotovený a modifikovaný tak, aby text privádzal respondenta k reflexii nad zážitkovou a emotívnou dimenziou vzťahu k Bohu. Jednotlivé koeficienty boli odhadované nanovo. Porovnanie základných štatistických parametrov naznačuje, že ide o podobné výsledky. Priemerné hodnoty jednotlivých škál sú v slovenskej verzii o niečo nižšie (okrem poslednej škály Prozreteľnosť), čím sa viac približujú k hodnote ideálneho priemeru. Štandardná odchýlka je na druhej strane vo všetkých škálach o niečo menšia ako v pôvodnej verzii. Napriek tomu hodnoty parametrov sa vzájomne približujú. Slovenská adaptácia tak nie je iba doslovným prekladom pôvodného dotazníka, ale zohľadňuje lingvistické aj religiózne odlišnosti slovenskej kultúry.

Štatistická analýza potvrdila prítomnosť šiestich navzájom korelujúcich faktorov. Jednotlivé parametre hovoria o dostatočnej vnútornej konzistencii a spoľahlivosti diagnostického nástroja a o jeho možnosti použitia na výskumné účely. Približný čas administrácie a vyplnenia

⁴⁴ LAWRENCE, „Measuring the Image of God,“ s. 214–226.

dotazníka sa pohyboval okolo 30 minút, čo stále dáva priestor na vytvorenie kombinácií s inými meracími nástrojmi s cieľom zisťovať vzájomné súvislosti. Predpokladá sa, že Škály predstavy o Bohu by bolo možné kombinovať predovšetkým s nástrojmi, ktoré by kvantitatívne zachytávali najmä sebaobraz a vzťahovú či spoločenskú dimenziu ľudskej osoby.

Treba však spomenúť aj niektoré z nedostatkov či nevýhod používania tohto psychometrického nástroja. Už v pôvodnom nástroji sa vyskytujú príliš veľké korelácie medzi jednotlivými škálami, čo môže vzbudzovať pochybnosť, či ide naozaj o šesť latentných premenných ovplyvňujúcich osobnú predstavu o Bohu. Niektorí zasa uvádzajú, že v prípade Škál predstavy o Bohu faktorová analýza vykazuje prítomnosť až 10 faktorov.⁴⁵ Napriek tomu sú tieto škály často používané v zahraničných výskumoch. Slovenská adaptácia vykazuje menšie korelácie medzi škálami, čo „zmiernuje“ túto nevýhodu. Inou nevýhodou Škál predstavy o Bohu je to, že je to dotazníková metodika, čiže ide o štandardizované interview predložené v písomnej podobe.⁴⁶ V takom prípade ide vždy o sebahodnotiace výpovede, ktorých objektívnosť môže byť obmedzená. Respondent hodnotí sám seba a hoci jednotlivé položky sú tak stavané, aby človeka nevedli k subjektívnemu pohľadu, predsa len každá dotazníková metóda je poznačená skreslením na strane samotnej osoby, ktorá je hodnotená. Hodnotená osoba nám totiž nepovie o sebe to, čo nechce, aby sme o nej vedeli.⁴⁷ V súčasnej psychológii náboženstva však prevláda korelačný výskum a napriek týmto nevýhodám sa z rozmanitých metodík najviac používajú dotazníkové metódy.⁴⁸

6. ZHODNOTENIE Z POHLEDU TEOLÓGIE

Richard Lawrence zostavil Škály predstavy o Bohu tak pre klinickú potrebu, ako aj pre pastoračné použitie. Práve pastoračné hľadisko je dôležité pri posudzovaní významu vytvorenia slovenskej adaptácie tohto psychometrického nástroja. Autori Cantelmi, Laselva a Paluzzi vo svojej knihe *Psychológia a teológia v dialógu* hovoria o význame psychológie pre

⁴⁵ HILL – HOOD, *Measures of Religiosity*, s. 399–405.

⁴⁶ JÁN FERJENČÍK, *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*, Praha: Portál, 2010, s. 183.

⁴⁷ HALAMA, *Princípy psychologické diagnostiky*, s. 36–37.

⁴⁸ MICHAL STRÍŽENEC, „Človek a viera: Psychológia náboženstva,“ in *Aplikovaná sociálna psychológia I.*, ed. Jozef Výrost a Ivan Slaměnik, Praha: Portál, 1998, s. 161–180.

pastoračnú prax. Spomínajú tieto funkcie psychológie pre pastoračiu: terapeutická funkcia, selektívna funkcia, preventívna funkcia, funkcia formácie, funkcia integrácie a didaktická funkcia.⁴⁹ V prípade Škál predstavy o Bohu možno zdôrazniť terapeutickú funkciu psychológie a funkciu formácie (predovšetkým pri identifikovaní a ovplyvňovaní nesprávnej predstavy o Bohu, ktorá sa podstatne líši od predstavy poznanej zo Zjavenia). Taktiež možno podčiarknuť funkciu integrácie, ktorej cieľom je vytvárať harmóniu medzi psychologickým životom človeka a jeho duchovným rozmerom. V prípade Škál predstavy o Bohu by sa jednalo o zisťovanie toho, nakoľko psychologické faktory vyskytujúce sa v živote jednotlivca môžu súvisieť s osobnou predstavou o Bohu.

Použitie tejto metodiky v praxi nám teda umožňuje identifikovať osobnú skúsenostnú predstavu o Bohu, ktorá sa v mnohých prípadoch môže viac alebo menej líšiť od „katechizmovej“ predstavy. Najmä praktizujúci veriaci, ktorí sa často angažujú v náboženskom živote a tým sú častejšie „vystavení vplyvu“ zaužívaných formulácií charakterizujúcich Boha, majú tendenciu hodnotiť jednotlivé položky príliš jednoznačne. Prvé skúsenosti s používaním tohto dotazníka v praxi aj vo výskume však ukazujú, že pri dôslednejšej administrácii tohto nástroja sa dá vyhnúť identifikovaniu „katechizmovej“ predstavy o Bohu.⁵⁰ Spätná väzba účastníkov skúmaných vzoriek to potvrdzovala. Niektorí z nich sa vyjadrovali, že položky sa pýtajú na veľmi osobné záležitosti a že ich privádzajú k zamysleniu sa nad tým, nad čím už dlho neuvažovali. To bolo určite docielené aj tým, že boli modifikované tie texty, ktoré prinášali príliš jednoznačné odpovede.

Používanie psychologického diagnostického nástroja, ako sú Škály predstavy o Bohu, má na druhej strane aj svoje výrazné obmedzenia z pohľadu teológie. Ako už bolo spomenuté, psychológia sa môže vyjadrovať iba k určitým aspektom náboženského života, a nie k ontologickej podstate Boha. Je tu teda riziko nerešpektovania tejto pozície, ktoré by v krajnom prípade mohlo viesť až k definícii akéhosi vlastného osobného Boha. Okrem toho psychológia je veľmi mladá veda a napriek prísny a v mnohom ohľade veľmi komplexným štatistickým pravidlám, ktoré sa v kvantitatívnom výskume dodržiavajú, nesie v sebe riziko ur-

⁴⁹ CANTELMÍ – LASELVA – PALUZZI, *Psicologia e teologia in dialogo*, s. 110–112.

⁵⁰ MAREK FORGÁČ, *Vzťahové súvislosti predstavy o Bohu* (nepublikovaná dizertačná práca), Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2010, s. 169–179.

čitej improvizácie.⁵¹ Už samotné kvantifikovanie jednotlivých vlastností v náboženskom svete (teda „premieňanie“ vlastností na čísla) môže byť pre teológiu, ktorej je bližší kvalitatívny výskum, diskutabilné. Nakoniec treba povedať, že hoci sa aktuálne psychológia náboženstva rýchlo rozvíja, predsa je pomerne málo výskumov v tejto oblasti, aby mohli byť formulované presvedčivé závery o jednotlivých javoch.

Slovenská adaptácia dotazníka Škály predstavy o Bohu tak môže rozšíriť možnosti výskumu v tejto oblasti. Keďže táto metodika je postavená na teóriách týkajúcich sa vzťahovej dimenzie človeka (teória vzťahovej väzby a teória objektových vzťahov), ponúka príležitosť zisťovania súvislosti medzi jednotlivými dimenziami predstavy o Bohu a predovšetkým vzťahovými charakteristikami života človeka. Zároveň môže byť tento nástroj príspevkom na poli interdisciplinárneho bádania, predovšetkým z pohľadu teológie.

ZÁVER

Vytvorenie slovenskej adaptácie Škál predstavy o Bohu na jednej strane zachováva pôvodný cieľ autora (identifikovanie šiestidimenzionálnej predstavy o Bohu v kontexte vzťahovej väzby), na druhej strane prináša niektoré odlišnosti. Viacnásobnou modifikáciou jednotlivých položiek s prihliadaním na jazykové špecifiká a štatistické parametre sa podarilo dosiahnuť to, že korelácie medzi šiestimi škálami nie sú tak vysoké ako v pôvodnej verzii, čo je z hľadiska psychometrie pozitívny výsledok. Priemerné hodnoty jednotlivých škál sa viac blížila k strednej hodnote ako v pôvodnej verzii, takže sa možno domnievať, že preklad položiek vyvolával menej jednostranných odpovedí. Treba však pripomenúť, že vzorka, na ktorej autor štandardizoval dotazník, bola početnejšia a rozmanitejšia z pohľadu viacerých faktorov (napríklad vek, vierovyznanie a pod.). Taktiež tu ostáva priestor na skúmanie validity slovenskej adaptácie, teda hľadanie súvislostí medzi škálami predstavy o Bohu a inými psychologickými modelmi religiozity alebo vzťahového života. Zatiaľ možno ostať pri tvrdení, že štatistické parametre slovenskej adaptácie Škál predstavy o Bohu sú podobné ako v pôvodnej verzii.

⁵¹ CANTELMÍ – LASELVA – PALUZZI, *Psicologia e teologia in dialogo*, s. 113.

Škály predstavy o Bohu teda dopĺňajú už jestvujúce psychometrické metodiky používané v psychológii náboženstva a dotvárajú tak neustále sa rozvíjajúci dynamický priestor skúmania súvislosti medzi vzťahovým životom človeka a jeho predstavou o Bohu. Dotazník Škály predstavy o Bohu by mohol byť prostriedkom, ako získavať informácie o súvislostiach medzi vzťahovým životom človeka a jeho predstavou o Bohu a zároveň možnosťou, ako tieto vlastnosti kvantifikovať a interpretovať. S prihliadnutím na možné výhody aj nedostatky použitia slovenskej adaptácie Škál predstavy o Bohu môže byť tento nástroj rozšírením horizontu psychológie náboženstva aj pastoračnej praxe v slovenských aj českých podmienkach. Zároveň je výzvou k ďalšej integrácii medzi svetom psychológie a svetom náboženstva.

PRÍLOHA

Škály predstavy o Bohu – text slovenskej adaptácie⁵²

1. Keď poslúcham Božie príkazy, Boh zariadi, aby sa mi darilo. (Ovplyvňovanie)
2. Boha si predstavujem ako dosť formálneho, skôr oficiálneho. (Benevolentnosť – R)
3. Niekedy sa trápim nad tým, či ma Boh ešte stále miluje. (Priятие – R)
4. Prosba k Bohu o pomoc nezvykne zlepšiť moju situáciu. (Ovplyvňovanie – R)
5. Som si istý, že Boh ma nikdy neodvrhne. (Priятие)
6. Moje hriechy neskompikujú Božiu lásku ku mne. (Priятие)
7. Zažil som už pocit, že som spáchal neodpustiteľný hriech. (Priятие – R)
8. Boží hlas mi hovorí, čo mám robiť. (Prozreteľnosť)
9. Aj keď niečo zbabrem, viem, že Boh to naprávi. (Prozreteľnosť)
10. Boh vo mne nevzbudzuje túžbu skúšať nové veci v mojom živote. (Výzva – R)
11. Priveľa rozmyšľania by ma mohlo priviesť do pochybností vo viere. (Výzva – R)
12. Myslím si, že Boh sa skôr zľutuje, než by mal trvať na svojom. (Benevolentnosť)
13. Dostanem, za čo sa pomodlím. (Ovplyvňovanie)
14. Cítim, že Boh je hlboko vo mne. (Prítomnosť)
15. Boh ma bude milovať aj bez toho, aby som robil, čo on chce. (Priятие)
16. Boh je ku mne zdržanlivý. (Prítomnosť – R)
17. Cítim, že moje modlitby málo vplývajú na Božie rozhodnutia. (Ovplyvňovanie – R)
18. Aj vtedy, keď konám zlo, viem, že Boh ma má rád. (Priятие)
19. Dokážem sa Bohu vyrovnávať aj o tých najosobnejších veciach môjho života. (Prítomnosť)

⁵² Na každú položku sa odpovedá Likertovou škálou (úplne nesúhlasím, nesúhlasím, súhlasím, úplne súhlasím). Za každou položkou je v zátvorke uvedené, ktorú škálu zo šiestich skúmaných škál zisťuje, a taktiež je uvedené, či ide o reverznú položku (R). Poradie jednotlivých položiek je zachované podľa originálu.

20. Cítim, že Boh sa mi môže venovať, kedykoľvek sa mi zachce. (Prítomnosť)
21. Žijem z toho, že sa Boh o mňa stará. (Prítomnosť)
22. Niekedy mi ani modlitba nedodá pocit blízkosti k Bohu. (Prítomnosť – R)
23. Iba moje bezchybné správanie zaručí Božiu lásku ku mne. (Priятие – R)
24. To, čo sa deje v mojom živote, závisí skôr odo mňa než od Boha. (Prozreteľnosť – R)
25. Myslím si, že Boh má sympatie aj k ateistom. (Benevolentnosť)
26. Nemôže byť nič, čo by prekazilo, aby ma Boh zahrnul láskou. (Priятие)
27. Boh je rád, keď sa rozhodujem pre náročné úlohy. (Výzva)
28. Neviem si predstaviť takého človeka, ktorého by Boh nemal rád. (Benevolentnosť)
29. Boh ma nabáda k stále väčšiemu úsiliu. (Výzva)
30. Moje modlitby sú slabé na to, aby mi Boh pomohol. (Ovplyvňovanie – R)
31. Byť blízko k Bohu a byť aktívnym vo svete nejde dohromady. (Výzva – R)
32. Neposlušnosť ľahko spôsobí Boží hnev. (Benevolentnosť – R)
33. Často ma trápi, či nestrácam Boží priazeň. (Priятие – R)
34. Boh riadi môj život. (Prozreteľnosť)
35. Boh požaduje, aby som v živote dosiahol všetko, čo je v mojej silách. (Výzva)
36. Vďaka Bohu som silnou osobnosťou. (Ovplyvňovanie)
37. Boh mi vždy bude naznačovať, čo mám robiť. (Prozreteľnosť)
38. Myslím si, že Boh sa väčšinou do ľudí nemieša. (Prozreteľnosť – R)
39. Nedá sa dokázať, že Boh vyslyší modlitby. (Ovplyvňovanie – R)
40. Boh hľadá príležitosť, aby sa so mnou vyrovnal za moje priestupky. (Benevolentnosť – R)
41. Boh je zhovievavý aj k tým najväčším zločincom na svete. (Benevolentnosť)
42. Nepotrebujem splniť žiadne kritériá na to, aby mi Boh prejavil svoju náklonnosť. (Priятие)
43. Viem, čo mám robiť, aby ma Boh vypočul. (Ovplyvňovanie)
44. Boh odo mňa chce, aby som sa neustále všestranne rozvíjal. (Výzva)
45. Myslím, že sú ľudia, ktorí sú vo väčšej Božej priazni ako iní. (Benevolentnosť – R)
46. Boh bez váhania urobí, čo mu poviem v modlitbe. (Ovplyvňovanie)
47. Boh nemá rád, keď som neodbytný. (Výzva – R)
48. Boh veľmi nezasahuje do môjho života, aby ovplyvnil jeho smerovanie. (Prozreteľnosť – R)
49. Boh ponecháva svet riadiť sa svojimi vlastnými zákonmi. (Prozreteľnosť – R)
50. Moja mylná predstava o Bohu nemôže zhoršiť jeho vzťah ku mne. (Benevolentnosť)
51. Nie som dosť dobrý na to, aby ma Boh akceptoval. (Priятие – R)
52. Nezáleží od toho, kto je akého náboženstva, Boh sa zľutuje nad všetkými. (Benevolentnosť)
53. Niekedy sa cítim, akoby ma Boh kolísal vo svojom náručí. (Prítomnosť)
54. Boh odo mňa nikdy nežiadal príliš veľa námahy. (Výzva – R)
55. Boh sa musí viac sústrediť na riadenie tohto sveta než na starostlivosť o ľudí. (Benevolentnosť – R)
56. Často cítim, že som v Božích rukách. (Prozreteľnosť)
57. Nemyslím si, že moja viera mi umožňuje ovplyvňovať Boha. (Ovplyvňovanie – R)
58. Väčšinou som aj tak odkázaný sám na seba. (Prozreteľnosť – R)
59. Obzvlášť ma oslovuje obraz Boha ako pastiera. (Prozreteľnosť)
60. Zdá sa mi, že Boh nepočuje moje volanie. (Prítomnosť – R)
61. Boh sa mi zdá nedostupný. (Prítomnosť – R)

62. Myslím si, že Boh sa teší z pokroku ľudstva. (Výzva)
63. Cítim, že mi chýba istota, že Boh je pri mne. (Prítomnosť – R)
64. Keď sa modlím, mám v sebe hrejivý pocit. (Prítomnosť)
65. V podstate som to hlavne ja a nie Boh, kto je zodpovedný za môj život. (Prozreteľnosť – R)
66. Zdá sa, že Boh mi len veľmi zriedka, ak vôbec, dá to, o čo ho žiadam. (Ovplyvňovanie – R)
67. Myslím si, že Boh využije príležitosť, aby si s nami „vyrovnal účty“, keď si to zaslúžime. (Benevolentnosť – R)
68. Boh mi je vzpruhou v napredovaní na ceste môjho života. (Výzva)
69. Boh niekedy koná aj na môj popud. (Ovplyvňovanie)
70. Vo vzťahu k Bohu nepociťujem iniciatívu z jeho strany. (Prítomnosť – R)
71. Bohu nevadí, keď zakrpatievam. (Výzva – R)
72. Niekedy som taký zlý, že sa mi zdá, že ma Boh opustil. (Priятие – R)

	Prvý preklad (N = 51)			Druhý preklad (N = 110)			Tretí preklad (N = 344)			Pôvodná verzia (N = 1580)		
	\varnothing	SD	C. α	\varnothing	SD	C. α	\varnothing	SD	C. α	\varnothing	SD	C. α
<i>Prítomnosť</i>	36,31	7,262	0,911	34,15	5,454	0,845	36,01	5,028	0,821	37,55	7,320	0,95
<i>Výzva</i>	37,18	4,906	0,778	32,58	3,525	0,556	34,77	3,831	0,655	37,06	4,941	0,81
<i>Priятие</i>	38,57	5,005	0,733	33,75	3,235	0,373	35,44	4,356	0,706	39,04	5,254	0,83
<i>Benevolentnosť</i>	38,94	5,278	0,821	31,03	3,369	0,564	36,11	3,873	0,640	39,83	4,873	0,84
<i>Ovplyvňovanie</i>	34,04	6,177	0,869	28,40	3,894	0,627	30,66	3,603	0,668	34,45	6,294	0,89
<i>Prozreteľnosť</i>	31,75	7,678	0,919	31,83	5,176	0,800	34,08	5,944	0,876	31,81	6,578	0,89

Tabuľka 4: Štatistické parametre jednotlivých škál v procese vytvárania slovenskej adaptácie Škál predstavy o Bohu a ich porovnanie s pôvodnou verziou.⁵³

⁵³ Najnižšia hodnota škály je 12 (všetky položky majú priradenú hodnotu 1) a najvyššia hodnota škály je 48 (všetky položky majú priradenú hodnotu 4). Štandardná priemerná hodnota škály je teda 30. Podľa tabuľky možno konštatovať, že pri prvom preklade reliabilita testu bola síce dobrá (Cronbachova alfa od 0,733 do 0,911) a štandardná odchýlka v jednotlivých škálach bola dosť veľká, ale priemerné hodnoty jednotlivých škál boli najvzdialenejšie od ideálneho priemeru (30) a pohybovali sa dosť vysoko (od 31,75 do 38,94). Pri druhom preklade sú priemerné hodnoty najideálnejšie (od 28,40 do 34,15), avšak reliabilita testu je nízka a pri niektorých škálach nedostačujúca (od 0,373 do 0,845). Podobne aj štandardná odchýlka má pri druhom preklade najnižšie hodnoty. Tretí preklad je akýmsi kompromisom. Priemerné hodnoty škál sa pohybujú v rozmedzí od 30,66 do 36,01. Štandardná odchýlka sa oproti predchádzajúcemu prekladu zvýšila (od 3,603 do 5,944) a Cronbachova alfa je pre výskumné účely dostačujúca (od 0,640 do 0,876).

	<i>Prítomnosť</i>	<i>Výzva</i>	<i>Prijatie</i>	<i>Benevolentnosť</i>	<i>Ovplyvňovanie</i>	<i>Prozreteľnosť</i>
<i>Prítomnosť</i>	-	0,75	0,72	0,69	0,89	0,82
<i>Výzva</i>	0,544	-	0,66	0,68	0,69	0,57
<i>Prijatie</i>	0,493	0,398	-	0,80	0,65	0,52
<i>Benevolentnosť</i>	0,454	0,407	0,595	-	0,60	0,51
<i>Ovplyvňovanie</i>	0,633	0,440	0,311	0,269	-	0,80
<i>Prozreteľnosť</i>	0,663	0,545	0,343	0,408	0,598	-

Tabuľka 5: Korelačné koeficienty Škál predstavy o Bohu. Horný trojuholník zobrazuje parametre pôvodnej verzie, dolný trojuholník zasa parametre slovenskej adaptácie.⁵⁴

The Psychometric Identification of the Image of God in Slovak Circumstances

Key words: Image of God; Psychology of religion; Psychometrics; Pastoral psychology

Abstract: Research on the psychological characteristics of the image of God is one of the dynamically developing areas in psychology of religion. The aim of the paper is to present certain information on God Image Scales – a psychometric instrument which identifies psychological characteristics of the image of God in six dimensions: Presence, Challenge, Acceptance, Benevolence, Influence, and Providence. The author of the questionnaire, Richard Lawrence, based this instrument on two particular theories: the Attachment theory and the Object relations theory, with both applied to religion. In the present case the instrument primarily focuses on an experiential image of God as opposed to a rationally learned image of God. The paper also presents the Slovak adaptation of the questionnaire and explains how the Slovak version was developed using item analysis of three independent research samples. An exact translation of the original version does not guarantee the same psychometric characteristics as the original version. In conclusion, the advantages and disadvantages of using the instrument are discussed from the point of view of psychology and theology as well. The Slovak adaptation of the God Image Scales may contribute to research studies, clinical practice and pastoral work as well.

PhDr. Marek Forgáč, PhD.
Teologická fakulta KU
Hlavná 89
040 01 Košice

⁵⁴ Korelácia medzi jednotlivými faktormi bola zisťovaná korelačnou analýzou pomocou softvéru SPSS a bola pre ňu použitá vzorka z tretej fázy výskumu s počtom 344 vysokoškolských študentov (112 mužov, 233 žien, priemerný vek 21,84 rokov). Tabuľka zobrazuje korelačnú maticu jednotlivých faktorov.